

National Library
And Archives Of
The I. R. Of Iran

International journal of Iranian- Islamic Studies

E-ISSN: 2717-2961

Document Type: Research Paper

Vol. 12, No. 26, Sprig 2021 pp.1-4

Received: 10/10/2020 Accepted: 08/03/2021

Bushehr School of Historiography and Historians

Hamid Asadpour*

*Corresponding Author: Faculty member of the Department of History,
Persian Gulf University, Iran
asadpour@pgu.ac.ir

Abstract:

Historiography like other humanities, have different schools and styles. Historiography like literature, art, Fiqh or jurisprudence and philosophy have various schools. In Iran, there are schools and styles in the great treasure trove of Iranian historiography, whether traditional historiography or modern one. These schools in Iran can be considered in national and local forms due to the richness of historiography in Iran. Iranian historians in the cultural and geographical sphere of Iran throughout history have created numerous, diverse and rich works in the field of historiography and have produced various styles. In these styles and schools that Iranian historians have created throughout history, there are rich elements of philosophy of history, historiographical discourses, writing styles and research methods that need to be considered. In Bushehr, historiography is a thousand years old, but in the last century, historiography has reached its peak. Does historiography in Bushehr qualify for a school of historiography? The central hypothesis of this research is that the climatic conditions and rich heritage of historiography in Bushehr indicate the emergence of a special school. The findings of this study have confirmed this hypothesis. With the efforts of the historians of this region, a considerable heritage has been formed under the title of Bushehr historical literature, which in this article we have considered it eligible to apply Bushehr School in historiography. This school was faithful to the tradition of writing about

sea and attention to the history of the sea and the coasts and coastal areas. Ideas such as colonization and the people's struggle against it have also been addressed.

Based on the reasons and contexts mentioned above, the application of Bushehr School to the historical literature of this region is logical and acceptable considering the Bushehr heritage in the historical field, which is so rich, special and distinct, and it can be considered as having a special school and recognize the Bushehr School. For the following reasons, Bushehr has a special school in Iranian historiography: History and the sea. Bushehr has a unique history. The first calligraphy works of Iran were found in Bushehr, which belongs to the Elamite period and two thousand years BC, and it is an inscription in Elamite cuneiform. From the Achaemenid, Parthian and Sassanid eras, many works have survived in this province until the Islamic period. Attention to the tradition of seascape and the role of the sea in the history of the shores of the Persian Gulf has also had a special effect on the formation of the Bushehr School in historiography. Culture and Art: Culture in Bushehr can be studied from different angles. Indigenous beliefs, rituals, stories and anecdotes are part of the cultural heritage of this area. Trade and commerce: Trade is the backbone of Bushehr port's economy. Bushehr business community was very strong and had a comprehensive impact on the society, economy, culture and politics of Bushehr and all this was effective in shaping the works of Bushehr writers and historians and the traces of this rich class can be seen in Bushehr culture and its manifestations. This commercial community of Bushehr and its cultural influences were not formed anywhere else in the south. Tolerance: Tolerance in Bushehr is a social trait. Tolerance and peaceful coexistence in the public culture of Bushehr is so prominent that it has become a unique social and cultural advantage of Bushehr and through this has made this port a special city in terms of culture and society. It is crystallized in the personality of Bushehr writers and their works, and this is a special attribute for the Bushehr School of historiography. The gateway to the manifestations of modernism: Bushehr and Tabriz in the nineteenth and early twentieth centuries were the gateways to modernity in Iran. Bushehr was the place of departure and docking of merchant and passenger ships from Europe, India, Africa and even the United States according to geographical and commercial conditions. These developments and characteristics in the works of Bushehr writers have left their effects and its effects and manifestations can be seen in the process of Bushehr historiography. This issue has been one of the effective factors in the formation of Bushehr School of historiography.

Keywords: School, Historiography, Bushehr, Persian Gulf, Iran

References

- Asadpour, H. (2019). *Economic and political history of the Persian Gulf*, Tehran: Negarestan-e Andisheh Press.[In Persian]
- Asadpour, H. (2014). *History of Shabankareh*, Bushehr: Persian Gulf University.[In Persian]
- Baladi Bushehri, Seyed Abdollah (1994). *Al-Vahiyeh va Al-Savaneh [Accidents and Bills]*. Tehran: Congress commemorating the 80th anniversary of the martyrdom of President Ali Delvari.[In Persian]
- Baladi Bushehri, A; Ya Hossieni, Q. (2003). *Several Political treatises* .Bushehr: Bushehr Publishing.[In Persian]
- Farashbandi, A. (1983). *Southern Iran in anti-colonial struggles*. Tehran: Sherkat-e Sahami Enteshar.[In Persian]
- Fardoust, H. (2003). *The rise and fall of the Pahlavi dynasty*. Tehran: Ettelaat[In Persian]
- Hamidi, J. (2016). *Farhangnameh ye Bushehr [Dictionary of Bushehr]*. Tehran: Jami press.[In Persian]
- Hamidi, J. (2017). *Mirm Mohanna, Bushehr Hoze-ye Honari Daftar-e Tablighat* .[In Persian]
- Ibn Balkhi (2006). *Farsnameh [The Book of Fars]* Whit the efforts of Lesternj, Tehran: Asatir press. [in persian]
- Ibn Hawqal, Mohammad ibn Hawqal (1966). *Sorat Al- Arz[Figure of the Earth]*, Translated by Ja'afar Sho'ar, Tehran: Bonyad-e Farhang Iran Publications.[In persian]
- Istakhri, Ibrahim ibn Mohammad (1981). *Masalik al-Mamalik [Routes of the Realms]*, Translated by Muhammad ivn Asaad Abdullah tastarni, by Iraj Afshar.Tehran: Science and culture Press. [In persian]
- Kheirandish, A. (2014). *Borazjan*, Tehran: Abad-e Boum Press.[In Persian]
- Khurmoji, M. (1965). *Haghayegh Al, Akhbar Naseri*, with the efforts of Hossein Khadio Jam, Tehran: Asatir Publications. [In Persian]
- Lesternj, G. (1985). *Historical geography of eastern caliphate lands*, Translated by Mahmmud Erfani, Tehran: Science and culture Press.[In Persian]
- Mahouzi, Mahdi (2004). *The Role of Ali Dashti in Contemporary Iranian History and Literature*, Tehran: Zavar press.[In Persian]
- Masudi, Ali Ibn Hosein (1977). *Moruj al dhahab va Maaden al jawhar[Meadows of Gold and Mines of Gems]*, Translated by Abu AL-Ghasim Payandeh, Tehran: Bongah-eTarjomeh va nashr ketab.[In Persian]
- Moqaddasi, Mohammad ibn Ahmad (1982). *Ahsan al-Taqsim fi maarefat al Aqalim*, Translated by Alinaqi Monzavi. Tehran: Compilers and translators company.[In persian]

- Noorzadeh Bushehri, I. (1948). *Secrets of the Southern Movement*. Tehran: Tabesh.[In Persian]
- Raein, I. (1969). *Forgetting and Freemasonry in Iran*, Tehran: AmirKabir.[In Persian]
- Raein, I. (1977). *Iranian Sailing*, Two Volume., Tehran: Javid press.[In Persian]
- Ramhormuzi, Buzurg Ibn Shahriyar (1969). *Ajaib al Hind[Wonders of India]*, Translated by Mohammad Malek zadeh, Tehran: Boyad-e Farhangi Iran press.[In Persian]
- Sa'adat, M. (2011). *History of Bushehr*, With the efforts of Abdul Rasul Kheirandish, Tehran: Miras-e Maktoub Press.[In Persian]
- Sadid al-Saltanah Kababi, M.A. (2007). *Northern Lands around the Persian Gulf and the Gulf of Oman*, With the efforts of Ahmad Eghtedari, Tehran: Amir Kabir Press.[In Persian]
- Shahbazi, A. (N.D.). *Ali Dashti's Life and Times*, S.L.: S.N. [In Persian]
- Sirafi, A.; Sirafi.S. (2002). *Akhbar al-Sin and Al-Hind [News of China and India]*, Translated by Hossein Gharehchanloo, Tehran: Asatir publications.[In Persian]
- Sirafi, S. (2005). *Travelogue of Suleiman Sirafi*, Javad Safaei Nezhad.Tehran: Institute for Iranian Contemporary Historical Studies. .[In Persian]
- Taheri, M. (2001). *Muslim sailings in the Indian Ocean*, Mashhad: Beh Nashr Publications.[In Persian]
- Yahosseini, Q. (1995). *The Armenian genocide and one hundred years of the Iranian press*, Bushehr: Department of Culture and Islamic Guidance, Busheh Province.[In Persian]
- Yahosseini, GH. (2008). *Studies on Tangestan (Collection of Articles)*.Tehran: Golgasht press.[In Persian]

مکتب تاریخ‌نگاری و تاریخ‌نگاران بوشهر

حمید اسدپور*

عضو هیات علمی گروه تاریخ، دانشگاه خلیج فارس

(از ص ۱ تا ص ۲۰)

تاریخ پذیرش مقاله: ۱۳۹۹/۱۲/۱۸

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۹/۷/۱۹

چکیده

تاریخ‌نگاری و تاریخ‌نگاری همچون دیگر دانش‌های بشری (ادبیات، هنر، فقه، فلسفه و ...) مکاتب و سبک‌های گوناگونی دارد. مکتب‌ها و سبک‌های گنجدینه ارزشمند و غنی تاریخ‌نگاری ایرانی، به تاریخ‌نگاری سنتی و تاریخ‌نگاری مدرن تقسیم‌پذیر است و این مکاتب را می‌توان در سطح‌های ملی و بومی بررسی کرد. تاریخ‌نگاران ایرانی در گستره فرهنگی و جغرافیایی ایران در درازنای تاریخ آثار متعدد و متنوع و گران‌سنگی پدید آورده و سبک‌های گوناگونی آفریده‌اند که عناصر پیرنگی از فلسفه تاریخ، گفتمان‌های تاریخ‌نگارانه، اسلوب‌های نگارش، و روش‌های تحقیق در آنها می‌توان یافت و توجه بدان‌ها ناگزیر می‌نماید. تاریخ‌نگاری بوشهر نیز قدمتی هزار ساله دارد که در قرن اخیر به اوج شکوفایی‌اش رسیده است. آیا تاریخ‌نگاری بوشهر ویژگی‌های مکتبی تاریخ‌نگارانه را دارد؟ فرضیه محوری این پژوهش این است که اوضاع اقلیمی و میراث غنی تاریخ‌نگاری بوشهر، بر ظهور مکتبی ویژه و یگانه در این قلمرو، دلالت می‌کند و بر پایه یافته‌های تحقیق این فرضیه را می‌توان اثبات کرد.

واژه‌های کلیدی: مکتب تاریخ‌نگاری، تاریخ‌نگاری، بوشهر، خلیج فارس، تاریخ ایران

مقدمه

تاریخ‌نگاری و شناخت تاریخی یکی از کهن‌ترین روش‌های بشر برای کشف حقیقت و رسیدن به شناخت بیشتر از خود و پیرامون خود بوده است. انسان و جوامع انسانی به هر اندازه‌ای که از توسعه و پیشرفت‌های تکنولوژیک (فناورانه) هم برسند باز از تاریخ و دانش تاریخی بی‌نیاز نخواهند بود و دانش تاریخی همزاد بشر بوده است و همپای او خواهد ماند. دانش تاریخی بشر و نیز علم و فنون تاریخ‌نگاری نیز در طول زمان دچار تحولات عمیقی شده و فرایند تکاملی طی کرده است. نتیجه این فرایند تکاملی ظهور مکتب‌های متفاوت در تاریخ‌نگاری و دانش تاریخی است. مکاتب موجود در حوزه تاریخ‌نگاری و فلسفه تاریخ را می‌توان به دو دسته خرد و کلان تقسیم کرد. برای نمونه می‌توان از مکتب ایرانی در تاریخ‌نگاری به عنوان مکتب کلان و مکتب تاریخ‌نگاری صفوی یا تاریخ‌نگاری خراسانی به عنوان یک شاخه از مکتب ایرانی و نمونه خرد آن یاد کرد. مکتب تاریخ‌نگاری اسلامی و یا مسیحی، مکتب تاریخ‌نگاری آلمانی و مکتب تاریخ‌نگاری سوسیالیستی، از اقسام مکاتب در حوزه تاریخ‌نگاری است. با توجه به معیارهای متفاوت، طبقه‌بندی‌های متفاوتی از مکاتب تاریخ‌نگارانه می‌توان انجام داد. مثلاً با توجه به شرایط فرهنگ و تمدن بشر تاریخ‌نگاری بشر را می‌توان به دو دسته کلی تاریخ‌نگاری سنتی و تاریخ‌نگاری مدرن تقسیم کرد. همین‌الگو را می‌توان درباره تاریخ‌نگاری در ایران نیز به کار برد. تاریخ‌نگاری ایرانی و تحولات آن از دوران باستان تا کنون شاهد ظهور و بروز سبک‌ها و سیاق‌هایی در تاریخ‌نگاری و فلسفه تاریخ بوده است که هرکدام در قالب مکتب قرار می‌گیرند. در تاریخ‌نگاری و تاریخ‌نگاری ایرانی نیز می‌توان قائل به مکتب بود و با پیروی از الگوی فوق به برشمردن و تقسیم‌بندی آنها دست زد. برای نمونه تاریخ‌نگاری سنتی و مدرن در ایران، تاریخ‌نگاری دودمانی و تاریخ‌نگاری محلی. این مقاله خود کوششی است برای ترسیم الگویی برای مطالعه روشمند مکاتب تاریخ‌نگاری در ایران و به همین منظور تاریخ‌نگاری در بوشهر و تحولات و خصوصیات آن را مد نظر قرار داده است. تاریخ‌نگاری بوشهر لزوماً تاریخ‌نگاری محلی نیست و در برخی موارد وارد حوزه‌های تاریخ ملی نیز شده است اما دارای آن خصالت‌ها و سبک و سیاقی است که بتوان آن را «مکتب بوشهر» نامید. در ادامه دلایل این سخن بیان خواهد شد. بنابراین مسئله اصلی این پژوهش، همانا تلاش برای معرفی مکتب بوشهر در تاریخ‌نگاری و شناخت ویژگی‌های مکتب بوشهر در تاریخ‌نگاری و تبیین آنها خواهد بود.

تاریخ‌نگاری در بوشهر

پیشینه تاریخ‌نگاری در بوشهر به هزار سال قبل برمی‌گردد. این سخن بر مبنای اتکا به متون تاریخی و منابع موجود تاریخی مطرح می‌شود و اگر بخواهیم به منابع مادی استناد کنیم پیشینه تاریخ‌نگاری در بوشهر بیش از آن خواهد بود. با این حال در این مجال تنها با توجه به متون تاریخی برجای مانده و منابع تاریخی که در این محدوده جغرافیایی نگاشته شده و به مورخان این ناحیه نسبت داده شده به بیان مطالب و یافته‌های خویش می‌پردازیم. به عبارت دیگر از نظر این پژوهش

پیشینه تاریخ‌نگاری در این استان به هزار سال قبل مربوط می‌شود و این پژوهش نیز این بازه زمانی را مد نظر قرار خواهد داد. سرآغاز تاریخ‌نگاری و خلق متون تاریخی در این منطقه همانا به درخشش و شکوه شهر سیراف می‌رسد. از جمله دستاوردهای فرهنگی سیراف و شرایط مناسب آن بندر برای فعالیت‌های علمی و فرهنگی می‌توان به حضور نخبگان فرهنگی، نخبگان دینی، نخبگان علمی، و مکاتب معروف اشاره کرد. این نخبگان در زمینه پزشکی در زمینه ادبیات در زمینه فقه در زمینه حدیث و در زمینه تاریخ کوشش‌ها کردند و نام سیراف را بلندآوازه کردند. به طور مثال مکتب سیراف در پزشکی همان اندازه شهرت داشت که دریانوردی سیراف معروف بود.

ابوزید حسن الصافی سیرافی :

وی یکی از مورخانی است که در قرن چهارم هجری (۳۳۰) در سیراف می‌زیسته و شرح شنیده‌ها و مطالعات خویش را در سیراف، قلمی و گزارش کرده است. نام کتاب ابوزید سیرافی، اخبار الصین و الهند نام دارد که به زبان عربی نگاشته و توسط دکتر حسین قرچانلو به زبان فارسی ترجمه شده است (سیرافی، ۱۳۸۱). دکتر قرچانلو این کتاب را با کتاب دیگری از سلیمان سیرافی با عنوان سلسله التواریخ یکجا چاپ و منتشر کرده است که درباره سلیمان سیرافی هم سخن خواهیم گفت. ابوزید سیرافی در کتاب خویش یعنی اخبار الصین و الهند سبک ساده و روانی در بیان مطالب به کار می‌گیرد و تلاش می‌کند وقایع و حوادث را در کنار فرهنگ عامه و حکایات و افسانه‌ها ذکر کند. ابوزید درباره هند و دیگر سرزمین‌های میان دو اقیانوس هند و آرام و درباره مشک و عنبر و مروارید اخبار فراوانی گرد آورده و نیز از کاهش روابط میان چین و خاور نزدیک بعد از سلیمان به علت انقلابات محلی سخن گفته است. این کتاب در حقیقت جمع‌آوری اخبار و مطالب گوناگون و گاه پراکنده‌ای است که در بین مردم رایج بود و علاقه‌مندی او به تاریخ و جغرافیا و تألیف، او را به سوی آن کشیده است. آن گونه که خودش نوشته، او ظاهراً با مورخ بزرگ مسعودی صاحب *مروج الذهب* هم ملاقات و دیداری انجام داده است. از محتوای کتاب روشن می‌شود که هدف او از تألیف این اثر نقل وقایع و ثبت و ضبط حوادث و شنیده‌ها و حکایات بوده و به دنبال تجزیه و تحلیل رخدادها نبوده است. درواقع او همچون دایرة المعارف‌نویسان عمل کرده و آنچه را در سیراف از سفر دریانوردان به چین شنیده و یا خوانده بود، بیان کرده و برای پژوهندگان امروزی، مواد خام ارزشمندی را گردآوری کرده است. این که وی به تجزیه و تحلیل و نظریه‌پردازی درباره شنیده‌های خویش نپرداخته، باعث نمی‌شود که ارزش کار وی کم‌رنگ شود، زیرا در چهارچوب تاریخ‌نگاری سنتی و الگوهای آن در آن زمانه عمل کرده است، اما یک گام اساسی در جهت تحکیم جایگاه سنت تاریخ‌نگاری دریایی و سواحل برداشته است. اساس کار وی رحله السیرافی از سلیمان تاجر بوده است ولی خود افزوده‌های بسیاری بر آن نهاده و متحول ساخته است. ابوزید سیرافی در اواسط قرن چهارم هجری در سیراف زندگی کرده است.

سلیمان سیرافی

درباره زندگی سلیمان سیرافی که تاجری هوشیار و آگاه نیز بوده است اطلاعات زیادی در دست نیست. او در قرن سوم هجری می‌زیسته و در سال ۲۳۱ قمری کتاب خویش را نگاشته است. از نظر این پژوهش، سلیمان سیرافی فقط یک تاجر نیست، بلکه مورخ نیز هست و این دو منافاتی با هم ندارد. او نه تنها مورخ است بلکه مورخ نوآوری نیز هست که سبک و گرایش نوینی در تاریخ‌نگاری ایجاد کرد. وی سنت تاریخ‌نگاری دریایی را بنیان نهاد. در سال ۱۳۸۱ دکتر حسین قرچانلو متن کامل کتاب سلیمان تاجر سیرافی را، به همراه اضافات ابوزید حسن سیرافی، به فارسی ترجمه و منتشر کرد (سیرافی، ۱۳۸۱). در سال ۱۳۸۴ نیز دکتر جواد صفی‌نژاد این کتاب را با عنوان *سفرهای سلیمان سیرافی از خلیج فارس تا چین دوباره منتشر کرد (صفی‌نژاد، ۱۳۸۴)*.

سلیمان سیرافی اولین سفرنامه‌نویس ایرانی به شمار می‌رود. به یک معنا او را باید پایه‌گذار سفرنامه‌نویسی دریایی در ایران و سرتاسر جهان اسلام به شمار آورد. بر اساس مطالعات انجام‌شده، سلیمان تاجر سیرافی نخستین و قدیمی‌ترین مسلمان ایرانی در عصر تمدن اسلامی است که سفرنامه‌ای درباره‌ی خاطراتش از سفرهای دریایی به هندوستان و چین و اقیانوس هند از خود بر جای گذاشته و به دست ما رسیده است. اگر هم قبل از وی، فرد یا افرادی خاطرات سفرهای دریایی خود را نوشته بوده‌اند، امروز اثری از آن در دست نیست. در زمینه‌ی تحریر سفرنامه و ثبت خاطرات سفرهای دریایی، سلیمان تاجر سیرافی حتی از بسیاری از اروپاییان در قرون وسطای مسیحی نیز جلوتر است. سیرافی حدود چهار سده قبل از مارکو پولو از سیراف به چین و هند سفر کرده است. همچنین سلیمان سیرافی قبل از جهانگردان مسلمانی چون ابن فضلان، ابودلف، ناصرخسرو قبادیانی، ابن جبیر، و ابن بطوطه، هند و چین و جزایر سواحل اقیانوس هند را دیده و گزارش کرده است. با عنایت به داده‌های تاریخی ذکرشده، با اطمینان می‌توان ادعا کرد که سلیمان تاجر سیرافی را باید پایه‌گذار و پیش‌تاز سفرنامه‌نویسی و تحریر خاطرات دریایی در ایران و جهان اسلام دانست (صفی‌نژاد، ۱۳۸۴: ۲۳). کتاب سلیمان سیرافی از سبکی ساده پیروی می‌کند و نوعی تاریخ‌نگاری دریایی و ساحلی است. او در این کتاب به روایت و گزارش مشاهدات خود می‌پردازد ولی نقد و نقادی و تجزیه تحلیل نسبت به امور قضایا و حوادث ندارد. در بسیاری موارد او اطلاعات و آگاهی دست اول و ناب تاریخی ارائه می‌کند. مثلاً او برای نخستین بار از چای و نوشیدن آن یاد می‌کند. در بین منابع تاریخی و جغرافیایی ایران سلیمان سیرافی قدیمی‌ترین منبعی است که به این مطلب اشاره کرده است. این کتاب تاریخی از این مورخ تاجر را باید در راستای سبک و سنتی در سیراف دانست که هدف آن تبیین تاریخ دریایی و سنت‌های دریایی است. عمده مطالب کتاب سلیمان سیرافی درباره‌ی چین است ولی مورخ بعدی سیراف یعنی بزرگ بن شهریار درباره‌ی هند بیشتر نوشته است.

بزرگ بن شهریار رامهرمزی سیرافی

وی را باید سومین نماینده سنت تاریخ‌نگاری سیراف دانست. سنتی که به تاریخ‌نگاری بحری و دریانوردی تعلق دارد. بزرگ بن شهریار مورخی است که سبک داستانی برای بیان مشاهدات و شنیده‌های خود برگزیده است. او که به عنوان ناخدا سفرهای دریایی بسیاری را در دوران اوج تجارت و اجتماع سیرافی انجام داده بود، بارها به هندوستان و شرق آفریقا و بنادر خلیج فارس مسافرت کرده بود، و همین تجربه غنی و دیدگاه تاریخی، وی را به سوی تألیف و ثبت و ضبط مشاهدات و تجربیات خویش کشاند (رامهرمزی، ۱۳۴۸). کتاب وی ابتدا به زبان فارسی نگاشته شد و به عربی با عنوان *عجائب الهند بره و بحر* و جزائره ترجمه شده است. اصل کتاب فارسی به دست نیامده و نسخه عربی آن به دست ما رسیده است. این کتاب را محمد ملک‌زاده در ۱۳۴۸ به فارسی برگرداند. بزرگ بن شهریار علاوه بر آگاه ساختن خوانندگان کتابش از زندگانی دریایی روزگار خود، از اوضاع و احوال سرزمین‌های خاوری اطلاعات فراوانی به دست داده، و برای نخستین بار در دنیای اسلام، از موجودات ناشناخته متعلق به هند و خاور دور و اسطوره‌های وابسته به آن سخن رانده است. این کتاب که در قالب یک‌صد و سی و شش داستان و حکایت و گزارش تنظیم شده دارای دو بخش است و به شکلی سلیس و روان به بیان مطالب می‌پردازد. اطلاعات او درباره راه‌ها و مسیرهای دریایی چنان دقیق است که امروز نیز همان مسیرها قابل ترسیم و تشخیص است. این کتاب حاصل ترکیب و تلفیق تاریخ و جغرافیا و ادبیات است. کتاب شگفتی‌های هند اثر بزرگ پسر شهریار سیرافی یکی از مصادیق برجسته سنت تاریخ‌نگاری بحری سیراف و نمادی از جایگاه و قوت علم تاریخ در آن بندر در آن روزگار بوده است. کتاب *عجایب الهند* فراتر از اثر ادبی و جغرافیایی، اثر بزرگ تاریخی و بیانگر سنت مستحکم و جاننداری بود که در سیراف ظهور کرد و ابوزید سیرافی و سلیمان سیرافی دیگر نمایندگان آن بودند. این سنت تاریخ‌نگاری، سرآغاز مکتب تاریخ‌نگاری بوشهر بود.

میرزا محمد جعفر خورموجی دشتستانی صاحب حقایق الاخبار ناصری

میرزا محمد جعفر خورموجی دشتستانی را باید از ارکان بنیادین مکتب تاریخ‌نگاری بوشهر دانست که در میانه تاریخ‌نگاری این سامان ایستاده است. بعد از او سنت تاریخ‌نگاری در مکتب بوشهر به سوی تجدد و روش‌های امروزی حرکت کرد و او آخرین نماینده تاریخ‌نگاری سنتی در مکتب بوشهر است با این حال در آثار او رگه‌های بسیار قوی از توجه به تجدد و شناخت جهان معاصر و مظاهر مدرن آن دیده می‌شود که در ادامه بدان خواهیم پرداخت. میرزا محمد جعفر خورموجی در سال ۱۲۲۵ قمری در خورموج به دنیا آمد و در سال ۱۳۰۱ قمری در عراق (کربلا) درگذشت. خورموج محل تولد وی در شصت کیلومتری جنوب بندر بوشهر واقع شده و امروز مرکز شهرستان دشتی است ولی در تقسیمات اداری و کشوری دوره قاجار، بخشی از دشتستان بوده است و به همین لحاظ خود را خورموجی دشتستانی نامیده است. او دارای چهار اثر تاریخی است که همه آنها مهم و مستند و معتبر هستند ولی یکی از آنها به نام *حقایق الاخبار ناصری* شهرت خاصی پیدا کرده است. علت این شهرت دو امر است. نخست به این علت که این کتاب برای اهدا به ناصرالدین شاه قاجار تألیف شد و تاریخ قاجاریه بود. و دوم به این علت که روایت وی از قتل امیر کبیر روایتی بود که با تمایلات رژیم قدرت و سلیقه

آن سازگار نبود و حقیقت را فدای مصلحت نکرد. درباره چگونگی تألیف کتاب حقایق اخبار ناصری روایات متفاوتی وجود دارد. اما نتیجه واحد است و آن اینکه این کتاب مورد پسند ناصرالدین شاه قرار نگرفت. حقایق الأخبار ناصری کتابی است تاریخی به زبان فارسی در دوره قاجار، تألیف محمد جعفر خورموجی از مورخان دربار ناصرالدین شاه قاجار، ملقب به حقایق‌نگار. او تألیف این کتاب را در ۱۲۷۶ ق آغاز کرد و چنان که خود در مقدمه آن می‌گوید، از او خواستند که در تاریخ خود جز از راستی و انصاف چیزی ننویسد و خائن را خادم و فرار را کرار نشمارد و وی هم با چنین پنداری به نگارش تاریخ پرداخت غافل از آنکه ارباب قدرت خواهان تاریخ حقیقت‌گرا و مورخ حقیقت‌جو نبودند. ویژگی مهم کتاب حقایق الاخبار ناصری که اتفاقاً نام بسیار براننده‌ای هم دارد آن است که به واقعیت عینیت بخشید و از این طریق حقیقت‌قتل امیر کبیر را آشکار کرد و نگذاشت که این حقیقت مخدوش شود بخصوص آنکه کتب و منابع دیگری هم پیش از وی به این ماجرا اشاره کرده و قتل امیر کبیر را مخدوش جلوه داده و حقیقت را قربانی کرده بود. خورموجی چنین نکرد. این کتاب حقایق الاخبار اولین اثر خورموجی نبود ولی بر اثر آن به حقایق‌نگار مشهور شد. اثر دیگر وی عبارت است از نزهة الاخبار که به کوشش و تصحیح علی آل داود در تهران به سال ۱۳۸۰ در ۸۵۰ صفحه چاپ و منتشر شد. نزهة الأخبار در اصل شامل دو جلد است که جلد اول آن در تاریخ و جغرافیای فارس می‌باشد و جلد دوم به نام آیینة مظفری که با استفاده از تحقیقات علمی و جغرافیایی درباره جغرافیای جهان نگاشته شده است. در کتاب آیینة مظفری که جلد دوم نزهة الاخبار است او نکاتی ظریف از ادراکات خویش نسبت به تحولات جهانی و محیط پیرامونی خویش را مطرح می‌کند و بینش تاریخی خود را نشان می‌دهد. در این کتاب او در حد اندرنامه‌نویس ظاهر می‌شود و با تبیین اوضاع جهان، توصیه می‌کند که مقامات ایران از تجربه‌های جهانی استفاده کنند و پیشرفت کنند و از جمله به نیروی دریایی و اهمیت دریاها اشاره می‌کند. نمونه حاکم کارآمد در دوران میرزا محمد جعفر خورموجی از نظر او نادر شاه است و الگوی او را کارگشا می‌داند. مضامین نو در این کتاب فراوان است. کتاب دیگر خورموجی آثار جعفری نام دارد که اولین کتاب وی است و درباره جغرافیای فارس است. در این کتاب هم وی به تاریخ و جغرافیای فارس به طور مفصل می‌پردازد. از این جهت منبع مهمی در فارس‌شناسی را خلق می‌کند که صد البته محدود به استان فارس امروزی نشده و جنوب کشور و از جمله بوشهر و هرمزگان و بندر و کرانه‌های خلیج فارس را دربرمی‌گیرد. در بخش دوم کتاب آثار جعفری، او به جغرافیای جهان هم اشاره می‌کند و به معرفی قاره‌ها می‌پردازد. نگاه او به غرب نگاه انتقادی مثبت است یعنی اینکه به سیاست‌های استعماری غرب آگاه است و پرهیز از استعمار را گوشزد می‌کند ولی پیشرفت‌های آنان را الهام‌بخش می‌داند. او در این کتاب بدبینی خود به بریتانیا را به وضوح نشان می‌دهد. آنچه که در این مجال درباره خورموجی می‌توان گفت اینکه او مورخی هوشیار و دارای تعهد حرفه‌ای بود.

محمدحسین سعادت شبانکاره‌ای

یکی دیگر از ارکان مکتب بوشهر در تاریخ‌نگاری در دوران معاصر شیخ محمدحسین سعادت شبانکاره‌ای است که در اکثر زمینه‌های علمی، فرهنگی، آموزشی، و سیاسی فعال بوده ولی از تاریخ و تاریخ‌نگاری غافل نشده است. محمدحسین

سعادت در سال ۱۲۸۲ قمری به دنیا آمد و در سال ۱۳۵۴ قمری برابر با ۱۳۱۴ خورشیدی درگذشت. اجداد وی از شبانکاره به بوشهر مهاجرت کردند (سعادت کازرونی، ۱۳۹۰: ۴۷). به دنبال تأسیس مدرسه سعادت مظفری در بوشهر او از مدرسه افتتاحیه تهران به بوشهر آمد و تأسیس و مدیریت مدرسه سعادت را بر عهده گرفت که نخستین مدرسه مدرن بوشهر در عصر مظفرالدین شاه قاجار بود. بعدها نمایندگی مجلس شورای ملی (نماینده مردم لارستان در سال ۱۳۰۰) (نظری، ۱۳۹۰: ۴۴۰) و ریاست فرهنگ و ریاست اوقاف را هم در کارنامه خودش ثبت کرد. او در کنار این مشاغل به عنوان تاریخ‌نگار دغدغه‌مند از مطالعه و تحقیق باز نماند و آثاری پدید آورد که عبارتند از: کتاب اخلاق، کتاب منطق، تاریخ بحرین و خلیج فارس، تاریخ مختصر ایران، تاریخ بوشهر، تاریخ دشتستان، تاریخ لنگه و تاریخ جزایر و بنادر خلیج فارس. در این مقاله به کتاب وی به نام *تاریخ بوشهر* که به کوشش عبدالرسول خیراندیش و عمادالدین شیخ الحکامی در سال ۱۳۹۰ چاپ و منتشر شده پرداخته خواهد شد. متأسفانه این تصحیح‌کنندگان برخلاف آنچه که در صفحه ۴۷ کتاب آمده و گفته شده که اجداد وی از اهالی شبانکاره بودند، معلوم نیست که به چه دلیل، وی را کازرونی معرفی می‌کنند. *تاریخ بوشهر* در خلال جنگ جهانی اول یعنی در حدود یکصد و اندی سال پیش نوشته شده و نشان‌دهنده تأثیر ورود افکار مدرن و مظاهر تمدن نوین بر اندیشه‌ها و سخنان محمدحسین سعادت است. کتاب *تاریخ بوشهر* در یک مقدمه و چهار فصل سازمان‌دهی شده و فصل چهارم آن بسیار مفصل است. این کتاب ۲۵۸ صفحه‌ای درباره تاریخ بندر بوشهر است و علاوه بر جغرافیا به تاریخ بوشهر از صدر اسلام می‌پردازد. سبک او در نگارش کتاب، روان و ساده و ادیبانه است و به شدت تحت تأثیر زبان رایج در بندر بوشهر است. وی در مقدمه کتابش چنین می‌گوید: بر ارباب بصیرت و دانش پوشیده نیست که امروز شناختن علم تاریخ و دانستن فن جغرافیا در ترقی هیات اجتماعی بشر و تمدن عصر جدید، مدخلیت تامه دارد. (سعادت کازرونی، ۱۳۹۰: ۲). محمدحسین سعادت نشان می‌دهد که با فلسفه تاریخ تا چه اندازه آشنا می‌باشد. از نظر او تاریخ علم کاربردی است و لذا در پایان مقدمه خویش این نکته را یادآور می‌شود که کتاب تاریخ بوشهر را از آن جهت نوشته که اهمیت بندر بوشهر برای مقامات روشن شود و آنها با علل انحطاط و یا ترقی بنادر آشنا شوند. *تاریخ بوشهر* اثر محمدحسین سعادت، نخستین کتاب تاریخی با رویکرد مدرن در مکتب تاریخ‌نگاری بوشهر است و سعادت به‌خوبی موفق شده وظایف حرفه‌ای مورخ مدرن را به جا بیاورد.

سدید السلطنه کبابی

محمدعلی سدید السلطنه معروف به کبابی یکی دیگر از نمایندگان مکتب بوشهر در تاریخ‌نگاری است. وی در سال ۱۲۵۳ شمسی متولد شد و در سال ۱۳۲۰ از دنیا رفت. او به بندر عباسی شهرت داشت ولی اجدادش اصالتاً بندر عباسی نبودند و از زمان نادر شاه بدین سو جزو مقامات اداری و دیوان‌سالاری بودند. محمدعلی سدید السلطنه در بوشهر به مدرسه رفت و علم و فن آموخت و به استخدام دستگاه دیوانی قاجار در بوشهر و بنادر خلیج فارس درآمد و نام خود را به عنوان مورخ پرکار و حرفه‌ای و نوگرا مطرح ساخت. اگر او را نماد تاریخ‌نگاری جنوب ایران و مکتب بوشهر در دوران متأخر قاجار بنامیم سخنی به‌گراف نگفته‌ایم. وی شعر هم می‌سرود و در شعر دارای تخلص «عاری» بود. سدید زندگی خود را در

خدمات دیوانی و دولتی و مسافرت‌های تحقیقی و تتبع در مسائل مختلف خلیج فارس به‌خصوص جغرافیای تاریخی بندرها و جزیره‌های آن به سر آورد. شش ماه در مدرسه انگلیسی‌ها در بوشهر زبان انگلیسی آموخت.

خدمات اداری و دیوانی و دولتی وی عموماً در خلیج فارس بود. به مشاغلی از قبیل فتح بندر لنگه و طرد محمد بن خلیفه از بندر مزبور به سال ۱۳۱۶ ق، ریاست تذکره خلیج فارس به سال ۱۳۱۷ ق، کفالت کارگزاری بنادر به سال ۱۳۱۸ ق، کارگزاری دولت روسیه تزاری در بندر لنگه، وکالت کنسولگری دولت روسیه در بندر عباس، معاونت حکومت بندر جنوب، حکومت بندر لنگه، وکالت کنسولگری دولت فرانسه و مشاغل دیوانی و اداری متعدد دیگر نائل آمد و به نشان تمثال مظفرالدین شاه سرافراز گشته است. از دربار مظفرالدین شاه قاجار لقب عمده الامراء با درجه سرهنگی دریافت داشت و به سال ۱۳۱۹ ق فرمان پالتوی ترمه خلعت دریافت نمود. علت نام کبابی بر وی، این بوده که ایشان و پدرش به مناسبت ضیافت‌هایی که در خانه سلاطین مسقط و شیوخ آن و یا در بندر عباس و بوشهر و میناب در خانه حاج احمد خان برپا می‌شده، دستور تهیه کباب به روش آشپزخانه ایرانی می‌داده و چون این کباب بسیار مطبوع طبایع اعراب واقع می‌شد و از آن لذت می‌بردند، به کبابی مشهور شد. از او کتاب‌ها و رساله‌های دست‌نویس متعددی باقی مانده است. بیشتر یادداشت‌ها و نوشته‌های او حکایت از سوز و گداز وطن‌پرستی و ایرانی بودن می‌کند، به فرهنگ و تاریخ و تمدن کهنسال نیاکان و پدران و قومیت ایرانی خود افتخار می‌کرد و همواره طرفدار و نگاهبان مدنیت و فرهنگ ایرانی در تمام آن نواحی بود.

آثار او به سه دسته قابل تقسیم است. الف) آثاری که چاپ و منتشر شده‌اند. ب) آثاری که هنوز چاپ نشده‌اند. ج) اسناد و گزارش‌های اداری و مطبوعاتی وی درباره خلیج فارس و رساله‌ها و سفرنامه‌های وی. آثار چاپ‌شده سدید السلطنه که از همه مشهورتر هستند عبارتند از: *صید مروارید؛ اعلام الناس فی احوال بندر عباس؛ مفاتیح الادب فی تواریخ العرب؛ برهان السدید؛ مشوش‌نامه* (که اشعار شعرای معاصر و بعضی به خط خود شاعران است)؛ *مجموعه الظرائف؛ مجموعه النوادر؛ مغاص اللئالی و منار اللیالی* (که این کتاب با عنوان *سرزمین‌های شمالی پیرامون خلیج فارس و دریای عمان در صد سال پیش* به کوشش احمد اقتداری چاپ شد و در واقع تاریخ بوشهر و سایر بنادر است). *تاریخ مسقط و عمان، بحرین و قطر و روابط آنها با ایران* هم به کوشش احمد اقتداری چاپ شده است.

رساله‌هایی که از وی به چاپ رسیده، شامل موارد زیر است: آقاخان‌ها؛ احوال لنگه؛ اخبار عمان؛ اصطلاحات کشتی؛ اوزان چو؛ ایران و لشکر؛ بوشهر در سال ۱۳۲۲ ق؛ تعلیق بر خوارج؛ و چند رساله دیگر.

از میان سفرنامه‌های وی می‌توان به سفر تهران تا خرم‌آباد؛ سفر مشهد به تهران؛ سفر از شهر ری به عتبات؛ سفر در ایران و عراق و عرب؛ سفر تهران ۱۳۰۷ ش؛ کیفیت راه از عباسی تا شیراز؛ و سفر از لنگه به عباسی اشاره کرد.

در کتاب *سرزمین‌های شمالی پیرامون خلیج فارس و دریای عمان در صد سال پیش* ما با شیوه تاریخ‌نگاری جدید در بین مورخان سنتی ایرانی برخورد می‌کنیم و آشنا می‌شویم که همانا شیوه بهره‌گیری از آمار و اطلاعات جمعیت‌شناسی و اقتصادی و آماری در بیان تاریخ است. به طور مثل او از میزان درآمد گمرک بوشهر و خرمشهر و نیز میزان تجارت و

نیز جمعیت بوشهر و خرمشهر و تعداد خانوارها و خانه‌ها یاد می‌کند. او حتی تعداد مغازه‌ها و فروشگاه‌های بوشهر را در حدود یکصد و ده سال پیش و حتی تعداد شماره تلفن‌های دایر بوشهر را هم ذکر می‌کند. کبابی در تمام آثار خویش متأثر از عوامل متعددی همچون محیط جغرافیایی، شرایط فرهنگی و اجتماعی، و تحولات سیاسی زمانه خود، سبک نوینی از تاریخ‌نگاری را در چارچوب تاریخ‌نویسی سنتی ایرانی در پیش گرفته و بجز پرداختن به وقایع تاریخی و سیاسی، به اوضاع اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، و جغرافیایی مناطق مختلف خلیج فارس نیز پرداخته و در تمام آثار خویش به هویت ملی عنایت ویژه‌ای نموده و در صدد تحکیم مبانی هویت ملی برمی‌آید. عنصر ملیت و ایرانیت در آثار او موج می‌زند و نمونه مورخ متعهد به میهن و تاریخ میهن است. همان گونه که ذکر شد او ضمن وفاداری به سبک دیوانی سنتی در آثار خویش، با نوآوری و ترکیب مضامین ملی و اطلاعات آماری، محتوای نوینی آفریده است. او در سازمان‌دهی و پیکربندی کتاب‌هایش به جای فصل و بخش از عنوان «مفتاح» استفاده می‌کند. او را نه فقط نماینده مکتب تاریخ‌نگاری بوشهر، بلکه می‌توان احیاکننده سنت تاریخ‌نگاری سیراف در دوران معاصر ایران دانست، زیرا دریا و تاریخ مناطق بحری، محور اصلی آثار وی بوده است. سدیدالسلطنه در خلال نقل وقایع تاریخی گاه‌گاهی اظهار نظر هم می‌کند که عمدتاً جنبه انتقادی دارد. مثلاً در کتاب *تاریخ مسقط و عمان، بحرین و قطر و روابط آنها با ایران* که نام دیگر آن *شقایق النعمان فی احوال مسقط و عمان* است درباره سیاست دولت زندیه در خلیج فارس انتقاد کرده و چنین می‌نویسد: در سلطنت زند چندان اولیا دولت ایران را توجه به بنادر جنوب اقصی نبود (سدیدالسلطنه، ۱۳۷۰: ۸۹). سدیدالسلطنه همچون شیخ محمدحسین سعادت و جعفر خان خورموجی، نادر شاه را مورد ستایش قرار می‌دهد.

آیت الله بلادی بوشهری

یکی دیگر از نمایندگان مکتب بوشهر در تاریخ‌نگاری در این دوره یعنی دوران متأخر قاجاریه که معاصر سدیدالسلطنه و سعادت نیز هست، روحانی برجسته بوشهری، آیت الله بلادی بوشهری می‌باشد. او که دارای درجه اجتهاد بود دارای تألیفات متعدد و متنوع (بیش از ۸۰ جلد) بوده است. زبان انگلیسی را در آن روزگار در بوشهر آموخت و این زبان را بلد بود. حتی خط میخی و عبری هم می‌دانست. آیت الله بلادی هشتاد و سه سال عمر کرد. آیت الله بلادی را باید فراتر از مجتهد دید. ایشان در مقام مورخ هم قابل نقد و بررسی است. آنچه که در این مجال از کارنامه وی بررسی خواهد شد همانا کارنامه وی در زمینه تاریخ‌نگاری است. او چهار اثر کاملاً تاریخی دارد و در لابه‌لای سایر آثار نیز به تاریخ پرداخته و در متن بسیاری از رساله‌های وی تاریخ حضور دارد. آثار تاریخی وی عبارتند از: یکم کتاب *ایقظ الحیب فی مظالم الصلیب*؛ دوم کتاب *لویح و سوانح*؛ سوم کتاب *کھف الحصین* در سه جلد؛ و چهارم کتاب *تشجیع دلیران یا نهضت ایران* است.

کتاب *ایقظ الحیب فی مظالم الصلیب* که نگارش آن به تاریخ هفتم صفر سال ۱۳۳۶ انجام یافته، از جهت محتوا مشتمل بر دو موضوع پیاپی و پیوسته است. مؤلف در آغاز پس از سپاس خداوند آفریننده جهاد، توضیح می‌دهد که اطلاع از تاریخ و حوادث گذشته برای بیداری مسلمانان ضرورت دارد. از نظر بلادی نقل و آگاهی از سیر و سابقه تاریخ اسلام

و ایران، مقدمه ضروری اطلاع از شرح تعدیات روس و انگلیس در کشورهای اسلامی است. بخش تاریخی این کتاب در نهایت به این عبارت منتهی می‌شود: «خوب است مسلمانان دنیا برای تأمین آتیه خود قدری تدارک کنند و نگذارند نصارا آنها را به چشم حقارت و اسارت ببینند و طمع در استملاک ممالک آنها و توقع استرقاق آنها نمایند» (بلادی بوشهری، ۱۳۷۳: ۱۲۵).

نگارش *لویح و سوانح* که از معدود آثار چاپ و منتشر شده مرحوم بلادی است، دو سال پس از کتاب *ایقاظ الحیب* به تاریخ ۲۷ صفر ۱۳۳۸ انجام یافته است. محتوای کتاب مشتمل است بر نقل گفت‌وگوها (ی او با دیگران)، لویح: (بیانیه‌ها، دستورالعمل‌ها، شایسته‌ها، و بایسته‌ها)، نامه‌ها، تلگراف‌ها، اشعار و نظام‌نامه‌ها، که تماماً بر مدار نقل حوادث و سوانح نوشته و تدوین شده‌اند. مخاطبان اولیه این مطالب همه طبقات و مقامات را در بر می‌گیرد، یعنی از خوانین جنوب، اعیان درجه یک و دو، مبارزان و مجاهدان بانام و بی‌نام، احرار شمال، احمد شاه قاجار، و حتی شاعر نابینای مفتون انگلیس (محمدتقی شوریده شیرازی) طرف مخاطب مؤلف بوده‌اند، و البته همه این گنجانه‌ها بر مدار نقل وقایع و سوانح شکل گرفته‌اند. مرحوم بلادی در میانه این مطالب گونه‌گون «نظام‌نامه‌ها» را جای داده‌اند که از حیث محتوا بی‌تردید نقطه عطف این اثر است. او درباره چگونگی و جرایبی تألیف این کتاب مجموعه‌مانند (جنگ‌مانند) مانند، نوشته است: «در این هنگام [پس از اشغال بوشهر] بود که انگلیسی‌ها رسماً دواتر دولتی را در بوشهر قبضه کردند و بیرق و شیر و خورشید را تبدیل به صلیب کرده بودند. آتش مجاهدین شعله‌ور گردید، حملات خود را به بوشهر نزدیک می‌کردند. جمعی کثیر از مجاهدین به واسطه مهاجمه شدید از جمله مرحوم رئیس‌علی دلواری و پسر جوان لایق آقا شیخ حسین خان و دیگران شهید و جمعی اسیر شدند. مع‌ذلک اصلاً در اساس حملات مجاهدین تزلزلی پیش نیامد. از این طرف به واسطه تغییر بیرق بوشهر در شیراز احزاب سیاسی مشغول به مشق نظامی ملی بودند و اداره نظام و رژیم ژاندارمری‌ها مشغول تدارکات بودند، از مرکز مجاهدین خواهش نظام‌نامه اساسی و اصول حربی برای عملیات ملی شد، لذا فوراً یک صد و ده ماده اصول حرب نوشتیم و برای آنها فرستادم» (بلادی بوشهری، ۱۳۸۲: ۶۷).

کتاب *کهنه الحصین* درباره تاریخ صدر اسلام است و شامل زندگانی و سیره رسول اکرم (ص) و غزوات و جنگ‌های آن حضرت و همچنین سیره و زندگانی امام علی (ع) و جن‌گها و نبردهای ایشان است.

کتاب چهارم یعنی *نهیضت ایران* در واقع کتابی تاریخی علیه ظهور وهابیت است و علت نگارش آن کشته شدن عده‌ای از حاجی‌های ایرانی در راه مکه و عربستان به دست وهابیون در زمان حکومت پهلوی اول است. او در این کتاب برای نخستین بار طرح اداره بین‌المللی مکه و مدینه را مطرح می‌کند.

در تمام آثار بلادی مخصوصاً آثار تاریخی وی تأثیر شرایط دوران از یک سو و تأثیر اقلیم و جغرافیا از سوی دیگر آشکار است. سه عامل مهم تاریخی یعنی انقلاب مشروطیت که وی مدافع آن است، جنگ جهانی اول و اشغال ایران و بوشهر به دست انگلستان که وی مخالف اشغال است و علیه انگلیس و برای آزادی میهن مبارزه می‌کند، و عامل استعمار، در آثار بلادی تأثیر مستقیم دارند. دلبستگی به بوشهر و آشنایی با خلیج فارس و نیز عراق و اوضاع کشورهای اسلامی و

اوضاع جهان در نوشته‌های وی متبلور است. علاقه‌ی وی به بوشهر به حدی است که پس از مهاجرت به شیراز در طول جنگ جهانی اول، دوباره زندگی در بوشهر را بر شیراز ترجیح داد و به بوشهر برگشت. بلادی در نقش مورخ، نماینده‌ی قدرتمندی برای مکتب بوشهر است.

الله کرم خان حیات داوودی

الله کرم خان حیات داوودی فرزند حیدر خان حیات داوودی از جمله خان‌های فرهیخته و ادیبی بود که دستی در تاریخ نیز داشت و چندین اثر در حوزه تاریخ به وجود آورده و نام خود را به عنوان مورخ مکتب بوشهر ثبت کرد. خوانین حیات داوود در منطقه‌ای بودند که در شمال بوشهر قرار داشته و شامل بندر گناوه و بندر ریگ و جزیره خارگ می‌شد. بساط این خاندان در دهه ۱۳۴۰ به دست محمدرضا شاه پهلوی جمع شد. الله کرم خان (۱۲۷۰-۱۳۱۹ ش) تنها فرزند حیدر خان مردی فاضل و درس خوانده بود به طوری که به زبان انگلیسی تسلط داشت. خان‌زاده‌ای تحصیل کرده و متمدن بود و اوقات او بیشتر به مطالعه و تألیف و ترجمه گذشته است. از این خان‌زاده دانشمند شش جلد کتاب بر جای مانده که دو کتاب به چاپ رسیده است. نخستین کتاب ترجمه قسمت مربوط به فارس کتاب فارسی‌نامه ابن بلخی است که از زبان انگلیسی به فارسی ترجمه کرده و در سال ۱۳۳۷ ه ق در مطبعه مبارکه علوی بندر بوشهر به زیور طبع آراسته شده است. کتاب‌های دیگر او شش فصل، حفظ الصلحه برای مدرسه متوسطه، عادات ملل عالم، تاریخ جنگ اروپا، و آثار دیگر می‌باشد. یکی از مهم‌ترین کتاب‌های او شش فصل است که به بیان حال خود و سبب تألیف و تصنیف کتاب خود و شرح خاندان خود می‌پردازد. در فصل اول کتاب شش فصل، به نصیحت جوانان پرداخته و از کسب علم و هنر و کمال که نجات‌دهنده انسان از فقر و بیسوادی است تعریف کرده است.

الله کرم خان در هنر عکاسی و ظهور عکس مهارت داشته و عکس‌های بسیاری از کارهای او بر جای مانده است. سبک نگارش کتاب شش فصل که کتاب تاریخی درباره خاندان حیات داوودی است، و نیز ترجمه کتاب ابن بلخی، روان و ساده است و از پیرایه‌های سخت و متکلف به دور است. شش فصل در چاپخانه علوی بوشهر در سال‌های بسیار دور چاپ شده و چاپ جدیدی از آن صورت نگرفته است.

علی دشتی

علی دشتی (۱۲۷۶_ ۱۳۶۰) فرزند شیخ عبدالحسین دشتستانی اصالتاً از اهالی برازجان بود که بازی روزگار او را وارد بازی سیاست در ایران به مدت بیش از شصت سال کرد. زندگی پرماجرا و پرافت و خیزی داشت. حوادث پس از مشروطیت ایران و جنگ جهانی اول و کودتای شوم اسفند ۱۲۹۹ را دیده بود. شاهد ظهور حکومت رضا شاه بود. سقوط رضا شاه را و صعود پسرش را هم دید. سی و هفت سال بعد سقوط محمدرضا و ظهور جمهوری اسلامی ایران را هم دید، و سه سال پس از آن درگذشت. از آنجا که در این مقاله به دلیل نبود مجال، به بیان سرگذشت و زندگی افراد مورد بحث نمی‌پردازیم، درباره علی دشتی نیز به این سنت وفادار هستیم و خوانندگان محترم را به نوشته مفید آقای عبدالله شهبازی با عنوان

«زندگی و زمانه علی دشتی» ارجاع می‌دهیم (شهبازی). همچنین خواهرزاده علی دشتی دکتر مهدی ماحوزی نیز در کتابی تحت عنوان نقش دشتی در تاریخ و ادب معاصر ایران: نقد حال و آثار او به ضمیمه خاطراتی از صاحب‌نظران به زندگی و آثار علی دشتی پرداخته است (ماحوزی، ۱۳۸۳).

آنچه در این پژوهش درباره علی دشتی مهم می‌نماید همانا کارنامه وی به عنوان مورخ است. علی دشتی از عرصه روزنامه‌نگاری و سیاست و سفارت و وکالت و سناتوری تا دنیای ترجمه و داستان و تاریخ را درنوردیده است و در هر حوزه‌ای، صاحب نظر و عمل بوده است. هرچند که نقدهای جدی از همان ابتدا بر او وارد بود تا جایی که مجبور به انتشار مقاله‌ای تحت عنوان «علی دشتی را بهتر بشناسیم» در همان اوایل دوران ورود به عرصه سیاست شد. با این حال نقد و نقادی وی همچنان باقی است. علی دشتی همان گونه که در حوزه سیاست و فعالیت‌های سیاسی کارنامه پر و پیمانه‌ای داشت در نویسندگی و قلم زدن نیز کارنامه متنوع و قابل‌اعتنایی داشت و طیف متنوعی از آثار را شامل می‌شد. بجز نگارش سرمقاله و مقاله و گزارش در روزنامه‌ها و نشریات و مطبوعاتی همچون *کاوه* و *شفق سرخ* و *اطلاعات* و غیره، علی دشتی آثار متعدد و متنوعی از خود در علوم انسانی به جای گذاشته است. در میان مجموعه آثار وی چند کتاب درباره تاریخ است. نوشته‌ها و ترجمه‌های دشتی بازتاب اندیشه و مرام او در بررسی مسائل روز و باورهای مذهبی و سیاسی است و نگرش او به تاریخ و ادبیات و عرفان ایرانی را نشان می‌دهد. دشتی کتاب‌ها و مقالات متعددی نوشت. در سال ۱۳۵۴ کتابی از دشتی چاپ شد با نام *پنجاه و پنج* که در آن به مدح پنجاه و پنج سال سلطنت پهلوی پرداخته بود. شورای دانشگاه تهران دشتی را نامزد دکترای افتخاری کرد. دشتی پس از انقلاب اسلامی هم کتابی نوشت به نام *عوامل سقوط* و در این کتاب پادشاه پهلوی را مورد انتقاد قرار داد. کتاب *ایام محبس* نیز علاوه بر آنکه جنبه ادبی و داستانی دارد، یکی از آثار تاریخی علی دشتی به شمار می‌رود. درباره سبک نگارش و نویسندگی وی باید گفت که روان و سلیس می‌نوشت و نوشته‌هایش جذاب بود. او که از سال ۱۳۰۱ با انتشار یادداشت‌های «ایام محبس» به جنبش «ساده‌نویسی» در نثر معاصر پیوسته بود، همواره به این سبک وفادار ماند. تمام آثاری که از وی بر جای مانده است همگی از این ویژگی برخوردار هستند، لیکن، در نثرهای دشتی، به‌ویژه نخستین آثار وی، مقداری قابل توجه از واژگان عربی به چشم می‌خورد که ظاهراً، نثرهای او را از ویژگی ساده‌نویسی در سطح واژه‌گزینی دور کرده است. بسامد این واژگان در نثر وی به اندازه‌ای است که همواره مورد توجه و داوری منتقدان بوده است. درباره سبک و نثر وی نقدهای فراوانی صورت گرفته ولی در آثار تاریخی وی، سبک روان و سلیس حفظ شده است. از آنجا که علی دشتی مورخ و سیاستمدار و ادیبی دشتستانی الاصل بود ما در این پژوهش وی را جزو نمایندگان مکتب بوشهر در تاریخ نگاری لحاظ نمودیم.

اسماعیل رائین

اسماعیل رائین فرزند غلامحسین رائین معروف به غلامحسین پیانو در سال ۱۲۹۸ ه.ش. در بوشهر متولد شد. تحصیلات ابتدایی و متوسطه را در بوشهر و در دبیرستان سعادت گذراند. لیسانس روزنامه‌نگاری را از دانشگاه تهران اخذ نمود. در

مدرسه پُست در رشته رادیو و بیسیم تحصیل کرد. وی همچنین دارای مدرک مکاتبه‌ای مخابرات از آمریکا بود. راین راین کارهای مطبوعاتی خود را از سال ۱۳۱۸ با نوشتن مقالاتی در روزنامه خلیج ایران در بوشهر آغاز کرد. ضمن فعالیت مطبوعاتی خود در نشریه‌های کیهان، اطلاعات، آتش، ایران، خراسان، تهران مصور، روشنفکر، و فردوسی، با مطالعه بسیار و سفر به کشورهای مختلف از جمله انگلستان و ارائه مدارک فراوان توانست کتب تحقیقی ارزنده‌ای را به چاپ برساند. آثار او را به بیش از دویست کتاب و رساله شمارش می‌کنند. در کتاب دریانوردی ایرانیان ثابت کرده است بر خلاف گفته اروپاییان، ایرانیان نه تنها اهل دریانوردی بوده‌اند بلکه از قدیم‌ترین دوره‌های تاریخی با دریا و دریانوردی سر و کار داشته‌اند و ناوگان‌های دریایی ایران در اعصار مختلف تاریخ در دریاها جهان در تردد بوده‌اند.

تعدادی از آثار وی عبارتند از: مقدمه/ختناق/ایران (تألیف مورگان شوستر، ترجمه ابوالحسن موسوی شیرازی، ۱۳۴۵)؛ اسناد و خاطره‌های حیدرخان عمو اوغلی (۱۳۵۸)؛ انجمن‌های سری در انقلاب مشروطیت (ترجمه و تألیف، ۱۳۴۵)؛ اشعاب در بهائیت پس از مرگ شوقی ربانی (۱۳۵۷)؛ ایرانیان ارمنی (۱۳۴۹)؛ حقوق بگیران انگلیس در ایران (۱۳۴۷)؛ حیدرخان عمو اوغلی (۱۳۵۲)؛ دریانوردی ایرانیان، دو جلد (۱۳۵۰)؛ فراموشخانه و فراماسونری در ایران (سه جلد، ۱۳۴۷)؛ قیام جنگل، یادداشت‌های میرزا اسماعیل جنگلی خواهرزاده میرزا کوچک خان (۱۳۵۷)؛ میرزا ملکم خان، زندگی و کوشش‌های سیاسی او (۱۳۴۹)؛ بیرم خان سردار (۱۳۵۰)؛ اسرار خانه سدان (۱۳۵۸)؛ ترجمه رقابت روسیه و غرب در ایران (اثر جورج لنزوسکی [گنورگه لنچووسکی]، ۱۳۵۳)؛

اسماعیل راین گاهی مطالب خود را در روزنامه‌ها و مجله‌ها با نام مستعار بهمن امضا می‌کرد. اسماعیل راین در سال ۱۳۵۸ در پی مشاجره لفظی بر سر تألیف کتاب‌هایش در انتشارات امیر کبیر تهران بر اثر حمله قلبی درگذشت و در بهشت زهرای تهران به خاک سپرده شد. از وی آثار چاپ‌نشده متعددی باقی مانده که در اختیار خانواده‌اش می‌باشد. دفتر تحقیقات راین در خیابان مفتاح (روزولت) تهران که از سال ۱۳۴۶ تأسیس شده بود، پس از درگذشت او تعطیل شد. درباره اسماعیل راین و شخصیت او و آثارش قضاوت‌های متفاوت و گاه ضد و نقیض صورت گرفته است. این قضاوت‌ها عمدتاً حول دو موضوع است، نخست همکاری وی با ساواک پهلوی به طوری که گفته می‌شود عضو کمیته نهم ساواک بوده که دایره مخصوص نخبگان بوده است (فردوست، ۱۳۸۲: ۲۴۲). دوم درباره کتاب معروف فراموشخانه و فراماسونری در ایران یکی از آثار مشهور وی. از نظر این مقاله‌فارغ از این که شغل راین چه بوده و انگیزه وی از تألیف و انتشار این کتاب چه بوده است می‌توان گفت که این کتاب تاریخی، منبع بی نظیر درباره پدیده‌ای است که به سادگی امکان نوشتن و انتشار کتاب درباره آن نبود و اسماعیل راین از این رهگذر خدمت بزرگی به جامعه ایران انجام داد. راین ضمن شرح و بسط ساختار فراماسونری در ایران، بسیاری از افراد و چهره‌های مهم وابسته به آن را معرفی کرد و در زمان انتشار زلزله‌ای در بین محافل سیاسی به وجود آورد. هم موافقان و هم مخالفان حکومت محمدرضا پهلوی نسبت به انتشار آن واکنش نشان دادند و حتی شخص شاه و نخست‌وزیر درگیر آن شدند و مانع پخش این کتاب شدند. درباره این کتاب نقدهای گوناگونی صورت گرفته که از نظر این پژوهش‌نشان اهمیت منحصر به فرد آن است.

کتاب مهم دیگر اسماعیل راین همانا *دریانوردی ایرانیان* است. کتابی مرجع و در ادامه سنت بحرننگاری مکتب تاریخ‌نگاری بوشهر. انگیزه راین در نگارش و انتشار این کتاب، دفاع از میراث ایرانیان در دریا و دریانوردی و تمدن دریایی بود. در آن ایام منابع انگلیسی و برخی منابع افراطی عربی مدعی بودند که ایرانیان در این زمینه تجربه‌ای ندارند. راین با نگارش این کتاب درصدد رفع شبهات برآمد و امروز منبع مهم درباره تاریخ دریانوردی ایرانیان در دوران معاصر به شمار می‌رود. راین در این ادعا که ایرانی‌ها در دریانوردی تجربه‌ای نداشتند، رد پای انگلیس را می‌بیند، و به طور کلی معتقد است که انگلیس مرکز و منشأ فتنه و توطئه علیه ایرانیان است. این روحیه را او از بوشهر گرفت و محیط زندگی دوران کودکی و جوانی وی در گرایش‌های ضد انگلیسی وی تأثیر فراوانی داشت. نثر وی ساده و امروزی و روان بود.

اسماعیل نوری‌زاده بوشهری

اسماعیل نوری‌زاده بوشهری یکی دیگر از مورخان مکتب بوشهر است که به سنت بحرننگاری بوشهر تداوم بخشید و بخشی از آثار خود را به بررسی و معرفی خلیج فارس و تاریخ آن اختصاص داد. وی در سال ۱۲۶۳ خورشیدی در بوشهر متولد شد و در سال ۱۳۴۷ خورشیدی در تهران از دنیا رفت. از آثار نوری‌زاده می‌توان به کتاب‌های ذیل اشاره کرد: *فلات قاره و جزایر خلیج فارس: اسرار سیاسی نفت ایران؛ نظری بایران و خلیج فارس؛ اسرار نهضت جنوب: سیاسی و تاریخی*. او که در بوشهر به دنیا آمده بود تحصیلات مقدماتی را در زادگاهش فراگرفت. سپس برای ادامه تحصیلات به هندوستان رفت و در مدرسه علوم کالج شهر علیگر به تحصیل پرداخت و به دریافت دیپلم متوسطه زبان انگلیسی نائل شد. وی سال‌ها در بانک ملی ایران در تهران سمت بازرسی داشت. مشهورترین و برجسته‌ترین اثر وی که *اسرار نهضت جنوب* نام دارد در ۱۲۸ صفحه در سال ۱۳۲۷ خورشیدی در تهران چاپ شد. این اثر منبع دست اول و معتبر درباره نهضت جنوب است که در سال ۱۳۲۵ خورشیدی در فارس و بوشهر اتفاق افتاده است. امتناع دولت شوروی از فراخوانی نیروهایش از قلمرو ایران در پی خاتمه جنگ جهانی دوم که با تشکیل دو حکومت خودمختار در حوزه اشغال ارتش سرخ، یعنی در کردستان و آذربایجان، ابعاد نگران‌کننده‌تری نیز یافت، برای یک دوره بحرانی کل تحولات کشور را تحت‌الشعاع قرار داد. واکنش طیف گسترده‌ای از عشایر و دیگر نیروهای محافظه‌کار فارس و نواحی همجوار آن در قبال این حوادث در سال ۱۳۲۵ که به نام «نهضت جنوب» شهرت یافت، یکی از این واکنش‌ها بود، که نحوه شکل‌گیری و در نهایت حل و فصل آن، موضوع اصلی کتاب نوری‌زاده بوشهری را تشکیل می‌دهد. این کتاب به عنوان منبع معتبر مورد رجوع محققان قرار گرفته و از نثری ساده و روان برخوردار است. کتاب نوری‌زاده متکی بر اسناد است و او با استفاده از اسنادی که در دست داشته این کتاب را تألیف کرده است.

علیمراد فراشبندی

علیمراد فراشبندی یکی از ارکان مهم مکتب تاریخ‌نگاری بوشهر است که در این استان به وی لقب پدر تاریخ‌نگاری بوشهر را داده‌اند. در سال ۱۲۹۸ خورشیدی در برازجان به دنیا آمد و در سال ۱۳۷۶ خورشیدی درگذشت. سال ۱۳۱۸ بود که به استخدام اداره کل فرهنگ دشتستان درآمد و مدتی را به عنوان آموزگار به تعلیم و تربیت پرداخت. در سال ۱۳۲۴ دشتستان را به قصد شیراز ترک گفت. این آغاز زندگی پر حادثه سیاسی او بود. در مرداد ۱۳۳۱ فراشبندی اولین شماره *نامه ملت* را منتشر کرد. در این هفته‌نامه می‌توانست مشکلات مردم دیار خود یعنی دشتستان را انعکاس دهد. حمایت از دولت مصدق و انتقاد شدید از انگلیس بود که باعث شد *نامه ملت* بیش از ۴۹ شماره منتشر نشود. دو شماره آخر آن مصادف بود با روزهای سخت و هولناک پس از کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲. در این دو شماره بدون پروا و بدون ترس و هراس از کارنامه حکومت ۲۸ ماهه دکتر مصدق حمایت کرد و ضمن برشمردن اقدامات انجام‌شده در دوران نخست‌وزیری ایشان، سپهبد فضل‌الله زاهدی را مورد حمله قرار داد. شماره آخر در روز ۱۲ شهریور در چهار صفحه منتشر شد. تقریباً همه مقالات آن در دفاع از مصدق و حمله ضمنی به زاهدی بود. انتشار این شماره انعکاس وسیعی در فارس و بنادر جنوب داشت و بلافاصله کودتاگران روزنامه را توقیف کردند. بعد از کودتای ۲۸ مرداد بود که فراشبندی روزنامه‌نویسی را کنار گذاشت و به انتشار کتاب روی آورد و تاریخ‌نویس شد. در سال ۱۳۳۳ فراشبندی اولین کتاب خود را با عنوان *انگلیسی‌ها را بشناسید* چاپ کرد. وی در این کتاب عامل کودتا را انگلیس معرفی و از دکتر مصدق تمجید کرد. یعنی همان رویکرد مطبوعاتی خود را این بار در کتابش ادامه داد. *استعمارگران بدانند* کتاب دوم ایشان بود که در اسفند ۱۳۳۳ به چاپ رساند. در فروردین ۱۳۳۴ بار دیگر کتابی در حمایت از عملکرد دولت دکتر مصدق به نام *دکتر مصدق یا ژرژ واشنگتن ایران* منتشر کرد. انتشار چنین کتاب‌هایی در آن زمان که فضای سیاسی کشور را خفقان و سانسور فرا گرفته بود باعث شد فراشبندی را دستگیر کنند و به زندان قزل قلعه بیدانزند. پس از آزادی از زندان وی را به تهران و سپس به مشهد تبعید کردند. در مشهد با شریعتی آشنا شد. این آشنایی یک سال به طول انجامید. تا اینکه فراشبندی به شیراز برگشت و فصل دیگر از زندگی خود را ورق زد. پس از بازگشت به شیراز فراشبندی شروع به نوشتن تاریخ وطن خود یعنی دشتستان کرد و در سال‌های ۱۳۳۵ و ۱۳۳۶ کتاب *دو جلدی تاریخ و جغرافیای برازجان یا سنگر مجاهدین* را به چاپ رساند. اسفند سال ۱۳۳۶ کتاب *نظری به گذشته ایران* را منتشر کرد. همچنین در سال‌های ۱۳۴۰ و ۱۳۴۲ به ترتیب کتاب‌های شرح *مختصری از مبارزات و زندگی مرحوم محمد باقر تنگستانی* و *سند خدمت من به دشتستان* را منتشر کرد. فراشبندی علاوه بر کتاب‌های یادشده چندین کتاب درباره قیام مردم جنوب علیه استعمار نوشت که از جمله آنها می‌توان به *حماسه مرزداران جنوبی ایران و جنگ انگلیس و ایران در سال ۱۲۷۳ هجری قمری در جبهه ریشهر و خوشاب و مبارزه مسلحانه مردم دشتی و دشتستان و تنگستان علیه استعمار و همچنین کتاب جنوب ایران در مبارزات ضد استعماری* اشاره کرد.

نوع نثر وی در تمام آثارش ژورنالیستی است که روزنامه‌نگار بودن وی عامل آن بود. نقطه قوت تاریخ‌نگاری فراشبندی امانتداری و حقیقت‌نویسی است. فراشبندی موضوعات مذهبی را نیز فراموش نکرد و چندین کتاب در رابطه با دین اسلام منتشر کرد که محمد (ص) پیغمبر شمشیر نیست و اسلام آئین جامع آسمانی از جمله آنهاست.

علی‌مراد فراشبندی بجز کتاب‌های منتشر شده، چندین کتاب هم در دست تألیف یا چاپ داشت که مرگ به وی این اجازه را نداد. کتاب‌هایی چون سالنامه فرهنگ شهرستان برازجان، جلد سوم تاریخ و جغرافیای برازجان یا سنگر مجاهدین، لغات و اصطلاحات محلی دشتستان، دانشمندان دشتستان، جغرافیای تاریخی دشتستان، و تاریخچه مختصر سازمان‌های دولتی در شهرستان دشتستان.

با نگاه کلی به زندگی فراشبندی می‌توان فهمید که وی در تمام زندگی‌اش همواره وطن‌پرست بوده است. مؤسس حزب پان ایرانیست در برازجان واقعاً پان ایرانیست بود و زندگی خود را وقف ایران و دشتستان کرد. زندگینامه وی با عنوان گریز از سیاست، پناه به تاریخ: به مناسبت چهارمین سال خاموشی علی‌مراد فراشبندی توسط سیدقاسم یاحسینی منتشر شده است.

بلواری در شیراز و خیابانی در برازجان به نام فراشبندی نامگذاری شده است. قبرستان دارالرحمة شیراز محل دفن اوست.

سیدجعفر حمیدی

دکتر سیدجعفر حمیدی استاد بازنشسته رشته زبان و ادبیات فارسی دانشگاه شهید بهشتی تهران یکی دیگر از مورخان مکتب بوشهر است. با وجود آنکه دانش‌آموخته رشته ادبیات بوده ولی میل و گرایش به نگارش تاریخ داشته و چندین جلد کتاب در حوزه تاریخ به نگارش درآورده که در این مجال بدان‌ها خواهیم پرداخت.

دکتر سیدجعفر حمیدی در سال ۱۳۱۵ در بوشهر به دنیا آمد و هم‌اینک ساکن تهران است. حمیدی از نویسندگان پرکار است و علاوه بر یادداشت‌های متعدد در نشریات و چاپ مقالات فراوان ملی و بین‌المللی، چند دفتر شعر سروده و کتاب‌های زیادی را تألیف کرده است. برخی از آثارش عبارتند از: آسیه ملکه مصر؛ آینه شروه‌سرای؛ ابراهیم ابراهیم؛ ابر باران‌بار؛ از خون کبوتران؛ وصلت در سده تظلم؛ وزیرکشان؛ تاریخ نگاران؛ سعدی در کیش؛ بوشهر در مطبوعات عصر قاجار (جنوب، حبل‌المتین، مظفری)؛ داستان سیاوش از شاهنامه فردوسی؛ بندر ریگ؛ سی بوشهر؛ اشعاری با واژه‌های محلی بوشهر همراه با گرگوناگونی؛ جانگدازان: کاوشی در پیدایش و زیان‌های مواد مخدر و بیان مضرات آنها در شعر پارسی؛ ماشین‌نوشته‌ها: شعرهای بلاگردان در باور رهنوردان بیدار؛ عاشقانه‌های هفتاد؛ منظومه‌هایی برای خلیج فارس؛ صد رباعی؛ صد دوبیتی صد غزل؛ چندین کتاب درسی از جمله رودکی و منوچهری، فرخی سیستانی و کسایی؛ گل‌بانگ سربلندی؛ دیوان حافظ (بر اساس نسخه قزوینی و غنی)؛ دربردارنده زندگی و احوال، شرح لغات... (سیداحمد حسینی کازرونی و سیدجعفر حمیدی)؛ گزینۀ متون عرفانی (نظم و نظر) با معنای واژه‌ها و توضیحات (سیداحمد حسینی کازرونی و سیدجعفر

حمیدی)؛ آیین نگارش و ویرایش (۱ و ۲) ویژه رشته‌های ادبیات فارسی و عمومی دانشگاه‌ها (سیداحمد حسینی کازرونی و سیدجعفر حمیدی و حبیب تبر).

از مهم‌ترین آثارش در حوزه تاریخ: نهضت ابوسعید گناوه‌ای؛ تاریخ اورشلیم: بیت المقدس؛ میرمهنا؛ فرهنگنامه بوشهر. عمده آثار تاریخی ایشان به شیوه گردآوری تألیف شده و فاقد جنبه‌های تحلیلی است و گاه از روایت یک‌سویه نیز فراتر نمی‌رود که نمونه آن کتاب بندر ریگ ایشان است. کتاب فرهنگنامه بوشهر که در دو جلد تنظیم و منتشر شده یکی از آثار گرانبهای دکتر حمیدی است.

سیدمحمد مهدی جعفری

دکتر سیدمحمد مهدی جعفری در سال ۱۳۱۸ در برازجان به دنیا آمد. پس از طی تحصیلات ابتدایی و مقدماتی وارد دانشگاه تهران شد و در رشته زبان و ادبیات عربی به اخذ دکتری نائل آمد و عضو هیئت علمی دانشگاه تهران شد و سپس به دانشگاه شیراز انتقال یافت. او به عنوان یکی از چهره‌های سیاسی و مبارز که طرفدار گرایش ملی مذهبی است شناخته می‌شود. در کنار فعالیت‌های دانشگاهی و سیاسی دارای آثاری نیز هست که شامل ترجمه و تصحیح و تألیف می‌شود که برخی از آثار وی در حوزه تاریخ معاصر ایران و تاریخ اسلام می‌باشد. خاطرات وی که شامل تاریخ معاصر ایران و بوشهر و دشتستان می‌شود با نام همگام با آزادی در دو جلد به کوشش سیدقاسم یاحسینی منتشر شده است.

برخی از آثار وی عبارتند از: ترجمه نهضت بیدارگری در جهان اسلام؛ آشنایی با نهج البلاغه؛ پرتوی از نهج البلاغه (مجموعه پنج جلدی)؛ بار دیگر شریعتی؛ سازمان مجاهدین خلق از درون.

به علت تحصیل در رشته عربی، نثر وی تحت تأثیر تحصیلات وی قرار گرفته و لغات عربی در آن استفاده شده است.

عبدالرسول خیراندیش

دکتر عبدالرسول خیراندیش در سال ۱۳۳۶ در شهر برازجان به دنیا آمد و تا سطح دیپلم در زادگاه خود تحصیل کرد. وی در سال ۱۳۶۳ از دانشگاه فردوسی مشهد در رشته تاریخ با اخذ دانشنامه لیسانس فارغ التحصیل شد. در سال ۱۳۶۶ دوره فوق لیسانس را به اتمام برد و در سال ۱۳۶۹ برای طی دوره دکترا به دانشگاه تربیت مدرس راه یافت. در ۱۳۷۴ این دوره را به پایان رساند. دکتر خیراندیش عضو هیئت علمی بخش تاریخ دانشگاه شیراز است. نخستین اثر نوشتاری وی جزوه‌ای تحقیقی با نام «اسطوره‌شناسی» است که در سال ۱۳۶۰ منتشر شد و برای دانشجویان رشته تاریخ به عنوان مأخذ معرفی شد. همچنین در سال‌های ۱۳۶۱ و ۱۳۶۲ یک دوره «تاریخ جهان» و نیز «روش تحقیق در علوم اجتماعی» نگاشت که هر دو کتاب از طرف وزارت آموزش و پرورش در دانش‌سراهای تربیت معلم تدریس می‌شد. از سال ۱۳۶۴ با پیوستن به سازمان پژوهش و وزارت آموزش و پرورش، کار تألیف کتاب‌های درسی را آغاز کرد. نگارش کتاب تاریخ ایران و جهان برای دوره دبیرستان کتاب‌های تاریخ دوره راهنمایی (اول و دوم و قسمتی از سوم)، و نیز کتاب تاریخ‌شناسی دوره

پیش‌دانشگاهی، همچنین دو کتاب تاریخ کشورهای مسلمان و تاریخ جهان برای مراکز تربیت معلم، حاصل تلاش سال‌های ۱۳۶۴ تا ۱۳۷۱ است. دکتر خیراندیش همچنین در کنفرانس‌های متعددی شرکت کرده است. از ایشان چند اثر مختصر در حوزه تاریخ بوشهر منتشر شده است. یکی از آنها به نام *برازجان* ترجمه یک مقاله خارجی است. اثر دیگر ترجمه بخش‌های مربوط به استان بوشهر از بخش جغرافیایی کتاب انگلیسی سرهنگ جان گوردون لوریمر به نام *سواحل خلیج فارس* است. علاوه بر این آثار ایشان دارای چندین مقاله نیز هستند و تخصص ایشان در تاریخ به دوره مغول و ایلخانان مربوط می‌شود. تعدادی از آثار وی عبارتند از: *ترجمه مغولان در تاریخ* (اثر برتولد اشپولر)؛ *تمدن‌های بزرگ جهان تمدن جدید*؛ *تمدن ایران باستان*؛ *تمدن آسیای صغیر*؛ *تمدن چین باستان*؛ *برازجان*؛ *سرزمین آفتاب بامدادان*؛ *ترجمه برازجان* (اثر ویلم فلور)؛ *جنگنامه کشم از سراینده‌ای ناشناس و جرون نامه سروده قدری* (تصحیح و تحقیق محمدباقر وثوقی و عبدالرسول خیراندیش).

این آثار عمدتاً مختصر و ترجمه می‌باشد. کتابی که به صورت مرجع و بنیادین باشد از ایشان دیده نشده. اثری که قابل اعتنا می‌باشد کتاب *تاریخ بوشهر* نوشته شیخ محمدحسین سعادت است که ایشان به همراه عمادالدین شیخ الحکمایی مصحح آن بوده‌اند و در نام و نشان نویسنده دچار خطا و لغزش شده و نویسنده را بنا بر ملاحظاتی به مکان دیگری غیر از موطن خویش منسوب کرده‌اند.

عمده آثار ایشان برای دانش‌آموزان نگارش یافته و مختصر هستند. ایشان علاوه بر راهنمایی رساله‌های متعدد در مقطع کارشناسی ارشد و دکتری، دارای مقالات متعدد هستند.

علاوه بر مورخان و محققانی که نام آنها آمد، مورخان و افراد دیگری نیز در حوزه تاریخ بوشهر ظهور نموده و آثاری منتشر کرده‌اند که برای جلوگیری از طولانی شدن سخن از ذکر نام و اثر آنان خودداری کرده‌ایم. تعداد آنها از پنجاه مورخ و محقق نیز عبور می‌کند و همه نماینده مکتب بوشهر در تاریخ‌نگاری هستند و بر غنای مکتب بوشهر افزوده‌اند. بوشهر در سی سال اخیر بر مدار تاریخ قرار گرفته و محتوای تاریخی فراوانی از سوی محققان تاریخی تولید شده و این چشمه جوشان همچنان پربرکت است.

نتایج تحقیق

با تلاش و کوشش مورخان این خطه، میراث قابل توجهی تحت عنوان ادبیات تاریخی بوشهر شکل گرفته که در این مقاله ما آن را واجد شرایط اطلاق «مکتب بوشهر در تاریخ‌نگاری» برشمرده‌ایم. این مکتب با وفاداری به سنت بحرنگاری و توجه به تاریخ دریا و کرانه‌ها و مناطق ساحلی تداوم بخش سنت تاریخ‌نگاری قدیمی جنوب در قالب نوین شد و در عین حال از پرداختن به مقولات ملی و دینی غافل نشد و به پدیده‌هایی همچون استعمار و مبارزه مردم در برابر آن نیز پرداخت. بر اساس علل و زمینه‌هایی که بدان‌ها اشاره کردیم اطلاق مکتب بوشهر به ادبیات تاریخی این سامان با توجه به میراث بوشهر در حوزه تاریخی که تا این اندازه غنی و خاص و متمایز است امری منطقی و قابل پذیرش است و می‌توان آن را به طور

جداگانه واجد مکتب مخصوص به خود دانست و مکتب بوشهر را به رسمیت بشناسیم. بنا به علل زیر بوشهر دارای مکتب ویژه در تاریخ‌نگاری ایران است:

— تاریخ. بوشهر تاریخی منحصر به فرد دارد. نخستین آثار خط و کتابت ایران در بوشهر به دست آمده که متعلق به دوران ایلامیان و دو هزار سال پیش از میلاد مسیح است و آن کتیبه‌ای است به خط میخی ایلامی. از عهد هخامنشی و اشکانی و ساسانی در این استان آثار فراوان بر جای مانده، تا دوره اسلامی.

— دریا. توجه به سنت بحرنگاری و نقش دریا در تاریخ و تاریخ کرانه‌ها و سواحل خلیج فارس نیز در شکل‌گیری مکتب بوشهر در تاریخ‌نگاری اثر ویژه‌ای داشته است.

— فرهنگ و هنر. فرهنگ در بوشهر از زوایای مختلفی قابل بررسی است. باورها و آیین‌ها و قصه‌ها و حکایات بومی بخشی از میراث فرهنگی این ناحیه به شمار می‌روند.

— بازرگانی و تجارت. تجارت، ستون فقرات اقتصاد بندر بوشهر را تشکیل می‌دهد. جامعه تجاری بوشهر بسیار قدرتمند بود و تأثیر همه‌جانبه‌ای در اجتماع و اقتصاد و فرهنگ و سیاست بوشهر داشت و این همه در شکل‌گیری آثار نویسندگان و مورخان بوشهری مؤثر بوده و رد پای این قشر ثروتمند را می‌توان در فرهنگ بوشهر و مظاهر آن ملاحظه کرد. این جامعه تجاری بوشهر و تأثیرات فرهنگی آن در هیچ جای دیگری از جنوب شکل نگرفت.

— مدارا و تساهل. مدارا و بردباری در بوشهر خصلتی اجتماعی است. مدارا و همزیستی مسالمت‌آمیز در فرهنگ عمومی بوشهر چنان برجسته و پررنگ است که آن را به مزیت منحصر به فرد اجتماعی و فرهنگی بوشهر تبدیل کرده و از این رهگذر این بندر را به شهری ویژه از لحاظ فرهنگی و اجتماعی مبدل ساخته است و در شخصیت نویسندگان بوشهری و آثار آنها متبلور شده است و این یک صفت ویژه برای مکتب تاریخ‌نگاری بوشهر است

— دروازه ورود مظاهر مدرنیسم. بوشهر و تبریز در قرن نوزدهم و اوایل قرن بیستم میلادی در حکم دروازه‌های ورود مدرنیته به ایران بودند. بوشهر بنا به شرایط جغرافیایی و تجاری محل آمد و رفت کشتی‌های تجاری و مسافری از اروپا، هند، آفریقا، و حتی آمریکا بود. این تحولات و خصلت‌ها در آثار نویسندگان بوشهری تأثیرات خود را بر جای نهاده است و تأثیرات و مظاهر آن در روند تاریخ‌نگاری بوشهر قابل مشاهده است و این موضوع یکی از عوامل مؤثر در شکل‌گیری مکتب تاریخ‌نگاری بوشهر بوده است.

ماخذ:

اسدپور، حمید (۱۳۹۸). *تاریخ سیاسی و اقتصادی خلیج فارس*. تهران: نگارستان اندیشه.

اسدپور، حمید (۱۳۹۳). *تاریخ شبانکاره*، بوشهر: دانشگاه خلیج فارس.

بلادی بوشهری عبدالله (۱۳۷۳). *لوايح و سوانح*، تهران: کنگره بزرگداشت هشتادمین سالگرد شهادت رئیس علی دلواری

بلادی بوشهری، عبدالله؛ یاحسینی، قاسم (۱۳۸۲). *چند رساله، سیاسی*. بوشهر: انتشارات بوشهر

فراشبندي، علیمراد (۱۳۶۲). *جنوب ایران در مبارزات ضد استعماری*. تهران: شرکت سهامی انتشار.

- فردوست، حسین (۱۳۸۲). *ظهور و سقوط سلطنت پهلوی*. تهران: اطلاعات.
- حمیدی، سید جعفر (۱۳۹۵). *فرهنگنامه بوشهر*. تهران: نشر جامی.
- حمیدی، سید جعفر (۱۳۹۶). *میر مهنا*. بوشهر: حوزه هنری دفتر تبلیغات اسلامی.
- ابن بلخی (۱۳۸۵). *فارسنامه ابن بلخی*، به کوشش لسترنج. تهران: اساطیر.
- ابن حوقل، محمد بن حوقل (۱۳۴۵). *صورة الارض*، ترجمه جعفر شعار. تهران: انتشارات بنیاد فرهنگ ایران.
- اصطخری، ابراهیم بن محمد (۱۳۶۸). *مسالك و ممالک*، ترجمه محمد بن اسعد عبدالله تسترنی، به کوشش ایرج افشار. تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.
- خیراندیش، عبدالرسول (۱۳۹۳). *برازجان*، تهران: نشرآباد بوم.
- خورموجی، محمد جعفر (۱۳۴۴). *حقایق الاخبار ناصری*، بکوشش حسین خدیو جم. تهران: اساطیر.
- لسترنج، گای (۱۳۶۴). *جغرافیای تاریخی سرزمین‌های خلافت شرقی*، ترجمه محمود عرفانی. تهران: علمی و فرهنگی.
- ماحوزی، مهدی (۱۳۸۳). *نقش علی دشتی در تاریخ وادب و شعر ایران معاصر* تهران: نشر زوار.
- مسعودی، علی بن حسین (۱۳۵۶). *مروج الذهب و معادن الجواهر*، ترجمه ابوالقاسم پاینده. تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
- مقدسی، محمد بن احمد (۱۳۶۱). *احسن التقاسیم فی معرفة الاقالیم*، ترجمه علینقی منزوی، تهران: مولفان و مترجمان.
- نوری زاده بوشهری، اسماعیل (۱۳۲۷). *اسرار نهضت جنوب*. تهران: چاپخانه تابش.
- رایین، اسماعیل (۱۳۴۸). *فراموشخانه و فراماسونری در ایران*. تهران: امیرکبیر.
- رایین، اسماعیل (۱۳۵۶). *دریانوردی ایرانیان*. ۲ ج. تهران: نشر جاویدان.
- رامهرمزی، بزرگ بن شهریار (۱۳۴۸). *عجائب الهند*، ترجمه محمد ملک زاده. تهران: بنیاد فرهنگ ایران.
- سعادت، محمد حسین (۱۳۹۰). *تاریخ بوشهر*، بکوشش عبدالرسول خیراندیش. تهران: نشر میراث مکتوب.
- سدید السلطنه کبابی، محمدعلی (۱۳۸۶). *سرزمین‌های شمالی پیرامون خلیج فارس و دریای عمان*، بکوشش احمد اقتداری. تهران: امیرکبیر.
- شهبازی، عبدالله (بی تا). *زندگی و زمانه علی دشتی*. انتشار الکترونیک در وبگاه شخصی دکتر شهبازی.
- سیرافی، ابوزید؛ سیرافی، سلیمان (۱۳۸۱). *اخبار الصین و هند*، ترجمه حسین قره چانلو. تهران: اساطیر.
- سیرافی، سلیمان (۱۳۸۴). *سفرهای سلیمان سیرافی*، جواد صفی نژاد. تهران: موسسه مطالعات تاریخ معاصر.
- طاهری، محمود (۱۳۸۰). *سفرهای دریایی مسلمین در اقیانوس هند*. مشهد: به نشر.
- یاحسینی سید قاسم (۱۳۷۴). *نسل کشی و صد سال مطبوعات ایران*، بوشهر: اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی استان بوشهر.
- یاحسینی، سید قاسم (۱۳۸۷). *مطالعاتی در باب تنگستان*. تهران: نشر گلگشت.